

СЕРГІЙ РЯБЧЕНКО.

ПЕРШИЙ МІНІСТР НАУКИ*

Першим, хто почав створювати систему керування наукою в незалежній Україні, був професор Сергій Рябченко. За свідченням колег, чесна людина, прекрасний фізик-експериментатор. До того ж з появою паростків демократії в ньому прокинувся політик.

Він незабаром став одним із найяскравіших трибунів Верховної Ради СРСР у заключну пору її існування. Потім Сергій Михайлович повернувся в Україну й тут спробував застосувати свій досвід.

Дзеркало тижня,
№ 45 (520) 6-12.11.2004

Голова Державного комітету з питань науки та технологій
С.М. Рябченко. 1992 рік, вул. Шовковична, 10

У середині 1990-х років після одного з чергових засідань Кабінету Міністрів України прем'єр-міністр запитав свого помічника: «Хто це сьогодні найбільше задавав всіляких запитань і виступав з коментарями?». На відповідь помічника, що це був Голова держкомітету з питань науки і технологій, прозвучала різка реакція: «Щоб я його більше не бачив на засіданнях...». Ось так або, можливо, майже так проходила державна служба **Сергія Михайловича Рябченка**.

Вище керівництво не потребувало думок, порад і критики від людини з активною життєвою позицією – доктора фізико-математичних наук, члена-кореспондента Національної академії наук, який у 1991 році очолив перше вітчизняне відомство, що опікувалось наукою, технологіями та інноваціями.

Творче завзяття, з яким працював Комітет з науково-технічного прогресу (така була його початкова назва), викликало захоплення в науковій спільноті, вселяло надію на збереження і достойну підтримку ще солідного в ті роки науково-технічного потенціалу.

Ту атмосферу зацікавленості та ініціативи, яка панувала у невеликому за чисельністю колективі Комітету, можна відчутти в поетичних рядках «Енеїди по-КНТПівськи», написаної піїтами-каєнтепівцями, заспів якої був присвячений Сергію Михайловичу:

«... Сергій був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак.
Удавсь на все нове проворний,
Завзятіший від всіх бурлак.

Та як Союзу стіни впали,
Верховну Раду розігнали,
Він, взявши торбу, тягу дав.

Зібравши декількох киянців,
Обсмадених, як гиря, ланців,
КНТП він заснував... »

Н.В. Академік Ярослав Яцків згадує: «У досить короткий термін за ініціативи Сергія Михайловича була реалізована низка заходів, спрямованих на створення в Україні сучасних засад розвитку науки: 1) розроблені та прийняті закони про науково-технічну діяльність та експертизу розробок; 2) започатковані нові підходи у фінансуванні фундаментальних і прикладних досліджень; 3) запроваджена система фондів грантової підтримки конкурсних проектів.

Дехто з роздратуванням може зауважити: «А що тут такого?». Але це все було здійснено в незалежній Україні вперше. І на вулиці Шовковичній біля будівлі, в якій працював Комітет, стояли величезні черги бажаючих взяти участь у конкурсах і кілька тисяч проектів стали їхніми переможцями, а їхні виконавці отримали гранти.

Зокрема, за ініціативи Академії наук УРСР 29 лютого 1992 року було створено Національне космічне агентство України. В ГАО НАН України розпочалася робота з підготовки Першої космічної програми України.

* Частина цього нарису під назвою «Генератор і реалізатор нових ідей» вперше була опублікована в збірнику: Богдан Кияк. 10 портретів відомих фізиків. К.: Студія реклами «Med», 2015. 168 с.

В зв'язку з цим виникла потреба підтримки тих наукових колективів, які в часи СРСР займалися космічними дослідженнями. І тут на допомогу прийшов Державний комітет з питань науки, техніки і промислової політики та С.М. Рябченко особисто. Так була забезпечена усталеність у роботі декількох наукових установ».

На яких засадах було запропоновано здійснювати нову науково-технічну діяльність?

Організація наукової роботи та її успішний розвиток потребували безпосередньої участі самих учених. А оскільки наука єдина, то всі її досягнення врешті-решт стають здобутком всього людства. Тому інтернаціональний характер наукових досягнень не лише веде до співпраці вчених різних країн, але й має забезпечувати відповідно високий міжнародний рівень робіт. Але при цьому слід пам'ятати, що неможливо підтримувати на однаково високому рівні всі наукові напрями, тому доцільно зосереджувати зусилля на тих з них, де сильні наукові школи й традиції. Отже, найважливіше і найважче в організації науки – це визначення дійсно творчих і перспективних науковців, створення належних умов для розвитку їхнього таланту. А для відбору кращих наукових робіт має існувати здорова суспільна (експертна) думка, якою б справедливо й кваліфіковано оцінювались кращі роботи та їхні результати.

Чи мав С.М. Рябченко попередній досвід організатора і політика в сфері науки?

Для відповіді на це запитання продовжимо невеликий зворотний експурс від середини 1990-х років до кінця 1980-х. Саме тоді, маючи вже солідний авторитет і вагомі здобутки у фізиці при відсутності досвіду в політиці Сергій Михайлович вирішив взяти участь у виборчій кампанії до Верховної Ради тодішнього Радянського Союзу.

Комітет ВР СРСР з науки, культури та освіти

Критично-прогресивна програма кандидата та активність групи підтримки забезпечили успіх цієї спроби – він рішуче обійшов за кількістю отриманих голосів виборців безальтернативного, здавалось би, претендента – червоного директора. А ставши депутатом Верховної Ради, С. Рябченко входить до відомої Міжрегіональної групи і працює на посаді заступника голови Комітету ВР СРСР з науки, культури та освіти, очолюваного **Юрієм Рижовим**.

У Верховній Раді Союзу доля звела Сергія Рябченка з видатним вченим-фізиком, громадським діячем світового масштабу, лауреатом Нобелівської премії миру, академіком **Андрієм Дмитровичем Сахаровим**, який добре бачив несправедливість радянської системи, на зміцнення котрої використовувався його науковий доробок. Тому А.Д. Сахаров багато уваги звертав на проблеми організації суспільства та забезпечення прав людини в ньому. І попри всі намагання влади дискредитувати його як людину, як ученого, Андрій Дмитрович виявив незламну стійкість і наполегливість. А очолювана ним Міжрегіональна депутатська група об'єднала депутатів – послідовних прихильників демократичних перетворень в СРСР і поступової трансформації політико-економічної системи. Ним був запропонований до розгляду проект Конституції для оновленої держави. В останній день свого життя А.Д. Сахаров проголосив необхідність переходу демократичних сил в опозицію до влади.

А.Д. Сахаров на трибуні Першого з'їзду Рад. Москва, 1989 р.

Яскраве життя великого громадянина А.Д. Сахарова, його принципові підходи до оцінки подій та явищ залишили слід у подальшій діяльності його соратників. Ось як писав про це С.М. Рябченко у «Фізичному кур'єрі»: *«І послідовне дотримання пріоритетності прав людини у поєднанні з високою культурою, високими професійними знаннями, широким світоглядом мусять залишитися тими засадами, виходячи з яких, маємо перевіряти напрями розвитку нашого сьогоденного суспільства, формування моральних та ділових якостей його членів».*

Юрій Рижов, Голова Комітету ВР СРСР з науки, культури та освіти і його заступник Сергій Рябченко. Москва, 1989 р.

Інститут фізики

Продовжуючи зворотний відлік часу, зустрічаємось ще з одним переконливим аргументом на підтвердження активної життєвої позиції С. Рябченка – це його особиста участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Вибух на четвертому блоці 26 квітня 1986 року в 00 год. 48 хв. – це трагедія розкриття ядерного «ящика Пандори», всі ці біди відбилися не лише на здоров'ї, а й на свідомості мільйонів людей.

Перший Майдан за незалежність України: Юрій Щербак, Сергій Рябченко, Володимир Яворівський на мітингу. Київ, 1991 р.

Сорок шість співробітників Інституту фізики долучились до робіт на ЧАЕС: несли вахту в чорнобильській зоні, реєстрували забруднення, вимірювали радіоактивність осадків, пилопереносу. Окрім того, зусиллями С.М. Рябченка та інших ентузіастів (серед них **Олександр Хомович Яценко**) було виготовлено ультрафіолетовий об'єктив до фотоапарату «Зеніт», і начальник чорнобильського штабу Академії наук, заступник директора Інституту фізики **Валерій Іванович Шаховцов**, який з перших днів працював на найнебезпечніших ділянках робіт, лігав уночі на вертольоті над палаючим реактором, фотографуючи цим апаратом ультрафіолетову люмінесценцію повітря під дією радіації.

В уважного читача може скластися враження, що за цими різноплановими спогадами втрачено сюжетну основу есею – відомого фізика С.М. Рябченка. Ні. Ці короткі екскурси в минуле дозволяють нам простежити його життєвий шлях. Спочатку – студент Дніпропетровського університету, потім – аспірант **Антоніни Федорівни Прихотько** в ІФ АН України, потім -- кандидат, доктор фіз.-мат. наук, професор. Продовжуючи традиції батьків – інженера-будівельника **Михайла Івановича Рябченка** і вчительки **Єлизавети Василівної Шеянової**, Сергій обрав фізику своєю долею.

У 1970-х роках вперше у СРСР ним було розпочато роботи в галузі магнітооптичних досліджень кристалів методами оптичного детектування магнітного резонансу, які дозволили різко підвищити чутливість методів магнітного резонансу і проводити дослідження, недоступні окремо оптичними або магніторезонансними методами. У процесі дослідження було відкрито нове явище – гігантське спінове розщеплення валентних підзон магнітозмішаного напівпровідника.

Зусилля керованого С.М. Рябченком відділу спрямовані на радіоспектроскопічні, магнітооптичні та магнітостатичні дослідження твердих тіл. І хоча ця структура є порівняно молодю серед існуючих в Інституті фізики, вона успадкувала те, що починалося в попередні роки в спектроскопічних напрямках наукових пошуків. Формально початок радіоспектроскопії пов'язують із дослідженнями американського фізика **І.А. Рабі**, лауреата Нобелівської премії з фізики за 1944 рік, який у 1937р. зумів провести точні вимірювання спіну ядра і напруженості власного магнітного поля ядра.

У загальному потоці досліджень поведінки низьковимірних систем, їхніх фононних спектрів і магнітного впорядкування гідне місце займали результати, одержані в Інституті

фізики. Згодом вони ввійшли до циклу робіт, за який у 1991 році науковці, в їх числі С.М. Рябченко, одержали Державну премію України в галузі науки і техніки за виявлення та дослідження нових типів резонансу, структур і магнітопружних аномалій в низькорозмірних антиферромагнетиках. Ще один піднапрямок пошуків був пов'язаний з магнітооптикою.

С.М. Рябченко є автором і співавтором монографії та понад 200 наукових робіт, опублікованих у провідних вітчизняних та зарубіжних виданнях.

На доповнення додам кілька штрихів до портрету С.М. Рябченка – вченого і громадського діяча. Тим, що йдуть попереду, найважче, бо вони прокладають нові шляхи, на них випадають всілякі випробування долі. Про таких людей **Петро Каница** писав: *«Розумна людина не може бути непрогресивною. Їй притаманні сміливість, уява. Необхідно мати ще й темперамент борця»*.

Лихі 1990-і роки. Страшні і звияжні, смиренні і буремні. Розсипалася величезна країна – «імперія зла», за визначенням президента США **Р. Рейгана**. Остаточно зник соціалістичний табір, почалася економічна й політична криза в бувших радянських республіках. Так далі жити не можна. Всіх єдиною бажання жити краще. Мітинги на Майдані, Революція на граніті, Всеукраїнський референдум, вибори першого Президента нової – незалежної – країни. І Сергій Рябченко – серед представників науково-технічної еліти, котрі заявили про своє право жити і творити у вільній незалежній країні.

Державний комітет з питань науки та технологій

Після роботи у Верховній Раді СРСР Сергій Михайлович, повернувшись в Київ, очолив новостворений Державний комітет з науки при Кабінеті Міністрів, практично ставши першим міністром з науки в незалежній Україні. Роботу прийшлося починати з нуля. Не було нічого – ні Статуту організації, ні співробітників. Маленька кімната на вулиці Шовковичній, молода креативна помічниця-секретарка **Оксана Очеретко**, кілька стільців, 2 столи і портрет Карла Маркса на стіні, який Сергій Михайлович відразу ж попросив прибрати. Почалися нелегкі робочі будні. Ось що Сергій Рябченко розповів в інтерв'ю газеті «Дзеркало тижня» про роботу Державного комітету з питань науки і технологій в 1992–1995 роках:

Голова ДКНТ С.М. Рябченко і віце-президент АН України В.Г. Бар'яхтар на суднобудівельному заводі в м. Миколаєві. Вирішується доля авіаносця «Варяг»

«Мені вдалося зібрати в Держкомітеті людей, здатних формувати й реалізовувати державну науково-технічну політику... Ми провели закон про державну науково-технічну політику, базові закони про охорону інтелектуальної власності, першими на просторах СРСР створили Патентне відомство й Фонд фундаментальних досліджень. Потім організували Інноваційний фонд, якого тоді не було ніде. Створили систему грантів, структурованих по науково-технологічних програмах, керовану науковою громадськістю... Тоді ж була створена Національна рада по науці й технологіях під керівництвом академіка Миколи Находкіна. Була проведена атестація галузевої науки.

Крім того, ми налагодили науково-технічне співробітництво як усередині СНД, так і з далеким зарубіжжям. Першим актом СНД, підписаним у Ташкенті, був Договір про науково-технічне співробітництво, підготовлений за нашої ініціативи. Тоді ж почалися контакти ДКНТ України з Науковою радою НАТО. Ми зрозуміли, що ця організація не є винятково оборонною й у неї є й інший важливий напрямок – культура, наука, гуманітарні відносини. Отже, коли на рівні Міністерства закордонних справ і Міністерства оборони почали налагоджувати контакти з НАТО, у нас уже були стійкі зв'язки з його науковим комітетом».

Президент АН України академік Борис Патон, Голова ДКНТ Сергій Рябченко і співробітник Кабінету міністрів за присудженням премій за наукові проекти. Київ, 1992 р.

Ідентифікаційний комітет з питань науки

Від 2016 року С.М. Рябченко є головою Ідентифікаційного комітету (ІД-комітету) з питань науки, який формується з вітчизняних та іноземних вчених з вагомими науковими здобутками, бездоганою науковою репутацією та довірою в науковому середовищі. Цей дорадчий орган при Кабінетові Міністрів України обирає на конкурсній основі персональний склад Наукового комітету Національної ради України з питань розвитку науки і технологій.

Робота в ІД-комітеті вкотре демонструє всебічну активність Сергія Михайловича Рябченка, який в складні для України часи успішно продовжує науковий пошук, пропонує ефективні шляхи збереження і реформування вітчизняної науки (на що, на жаль, не реагують можновладці), прикладає великі зусилля для утвердження авторитету української науки у світі.

Все, що стосується подальшого розвитку наукової сфери, вирішення суспільних проблем, викликає у нього постійну тривогу і турботу. І тому з розумінням сприймають отримувачі електронних посилань від Сергія Рябченка чергову актуальну інформацію або пропозицію підтримати ініційоване ним звернення до владних структур чи до міжнародної спільноти з політичних питань.

Чи вдасться реалізувати всі його важливі починання – час покаже. ■

Ідентифікаційний комітет з питань науки: Шкуратов Юрій (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна); Гусинін Валерій (Інститут теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАНУ); Рябченко Сергій (Інститут фізики НАНУ, Голова); Гамота Джордж (Мічиганський університет, США, заступник Голови); Ларссон Матс (Стокгольмський університет, Швеція); Бієнакер Карл (Лейденський університет, Нідерланди); Лаврентович Олег (Кентський державний університет, США); Стойка Ростислав (Інститут біології клітини НАНУ, Львів); Халперін Берtrand (Гарвардський університет, США)